

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

ЄВТОШУК ЮЛІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 340.11+340.12

**ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА
ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Університету економіки та права «КРОК», Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор **Козюбра Микола Іванович**, Національний університет «Києво-Могилянська академія», завідувач кафедри загальнотеоретичних та державно-правових наук.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Погребняк Станіслав Петрович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри теорії держави і права;

кандидат юридичних наук, доцент **Ковальчук Олександр Михайлович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, в.о. завідувача кафедри теорії права та держави юридичного факультету.

Захист відбудеться «17» вересня 2015 року о 15-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.008.04 у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04655, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04655, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2.

Автореферат розісланий 10 серпня 2015 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

З.С. Черненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним з найголовніших здобутків людської цивілізації, здатних забезпечити людей від волюнтаризму держави, гарантувати стабільність і динамізм в умовах глобалізованого світу та безпеку громадян перед викликами сучасності, є принцип верховенства права. Його все частіше фіксують не тільки в міжнародних документах, що стосуються прав і свобод людини, а й у національних конституціях і законах. Ним широко оперують міжнародні й національні суди. Україна у цьому відношенні не є винятком. Проте незважаючи на закріплення цього принципу в Конституції України та низці законів, стан його забезпечення в нашій державі залишається незадовільним. Причини цього різні: це і національні традиції, і брак волі відповідних владних інституцій, на які покладено обов'язки щодо забезпечення верховенства права, і, власне, недостатня визначеність змісту названого принципу.

Поглиблене з'ясування змісту верховенства права доцільно проводити шляхом дослідження його конститутивних складових, однією з яких є принцип пропорційності (сумірності), який досить широко використовується як Європейським судом з прав людини, так і національними судами низки європейських держав.

Цей принцип порівняно давно привертає до себе увагу спеціалістів у різних галузях правознавства в Західній Європі. До нього активно звертаються в пострадянських країнах. Останнім часом принципу пропорційності приділяють увагу і в Україні, однак він залишається вивченим недостатньо: вітчизняні вчені досліджують його переважно фрагментарно, в контексті інших складних питань (верховенства права, правової держави, захисту прав людини, порівняльного правознавства, адміністративного права тощо). При цьому відсутні єдині підходи до розуміння природи, вимог згаданого принципу, його місця у вітчизняній правовій системі. Це спричиняє труднощі у правовому регулюванні меж обмежень прав і свобод людини, у їх забезпеченні та захисті, оскільки Конституція України та українські закони часто надають занадто широкі дискреційні повноваження державним органам, що призводить до зловживань та надмірного обмеження прав і свобод. Саме принцип пропорційності спрямований проти неконтрольованого свавілля як законодавця, так і правозастосовних органів та їх посадових осіб. Брак наукового аналізу цього принципу негативно позначається й на судовій практиці, про що свідчать його порушення при розгляді справ, пов'язаних насамперед з втручанням у права людини.

Отже, існує нагальна потреба у спеціальному дослідженні окресленої теми, спрямованому на з'ясування природи та поняття принципу пропорційності, його значення як необхідної складової верховенства права, розкриття змісту його вимог у сферах правотворчості та правозастосування, та аналізі практики використання цього принципу судами конституційної та загальної юрисдикції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі теорії та історії держави і права Університету економіки та права «КРОК» відповідно до теми НДР «Проблеми застосування норм права в

процесі розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства», державний реєстраційний номер 0111U007821.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є аналіз генезису та змісту принципу пропорційності як необхідної складової верховенства права, обґрунтування його основних ознак, розкриття вимог цього принципу у сферах правотворчості і правозастосування, формулювання на цій основі конкретних пропозицій щодо удосконалення Конституції України, чинного законодавства України, а також правозастосовної діяльності судових органів.

Для досягнення зазначеної мети поставлено і вирішуються такі основні завдання:

- дослідити історію становлення ідеї пропорційності, її історичні зв'язки з ідеєю справедливості, а також базовими доктринами сучасності – верховенства права та правової держави;

- з'ясувати роль принципу пропорційності у правовій системі та його значення для правотворчості і правозастосування;

- розглянути вітчизняні та зарубіжні теоретичні підходи до загального розуміння принципу пропорційності, його використання у правовій сфері;

- дослідити вітчизняні та зарубіжні теоретичні підходи до розуміння вимог принципу пропорційності, їх відтворення у практиці конституційного судочинства зарубіжних країн та Європейського суду з прав людини;

- розкрити зміст цих вимог та їх особливості у сфері правотворчості, зв'язки з іншими правовими принципами (рівності, законності, правової визначеності, заборони свавілля тощо), виявити основні недоліки відтворення принципу сумірності у вітчизняній правотворчості;

- розкрити зміст вимог принципу пропорційності у сфері правозастосування, у тому числі стосовно дискреційних повноважень правозастосовних органів;

- обґрунтувати необхідність активного використання принципу пропорційності у практиці Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції, виявити тенденції, напрями та недоліки застосування цього принципу у вітчизняній судовій практиці.

Об'єктом дисертаційного дослідження є механізми утвердження верховенства права та його складових.

Предметом дисертаційного дослідження є принцип пропорційності як умова утвердження верховенства права, аналіз його генезису та основних ознак, вимог у сферах правотворчості і правозастосування, а також у сфері конституційного контролю.

Методи дослідження. У процесі виконання дисертаційної роботи застосовано комплекс загальнонаукових, спеціально-наукових та окремо-наукових методів пізнання. Методологічною основою дослідження є *діалектичний* метод, вимоги якого супроводжують увесь процес пізнання принципу пропорційності у його чинних аспектах. За допомогою цього методу виявлено, зокрема, органічний зв'язок принципу сумірності з механізмом захисту прав і свобод людини, з'ясовано правову природу цього принципу, обґрунтовано його призначення і основні ознаки,

сформульовано авторське розуміння зазначеного принципу як необхідної складової верховенства права.

Дисертантом також використано такі загальнонаукові методи, як історичний, логічний і системний. *Історичний* метод дав змогу дослідити особливості розвитку ідеї пропорційності, її трансформацію у принцип, розкрити природу останнього, його роль і значення у правовій системі, а також зв'язки з такими загальноправовими цінностями, як справедливість, невідчужувані права людини, верховенство права, правова держава. Застосування *логічного* та *системного* методів дозволило обґрунтувати самостійність принципу сумірності, його загальноправовий характер, встановити ознаки цього принципу та сформулювати зміст його основних вимог.

Серед спеціально-наукових методів особливу увагу приділено порівняльно-правовому та формально-юридичному методам. За допомогою порівняльно-правового методу зіставлено різні аспекти використання принципу сумірності в нормах чинного законодавства України, міжнародних правових актах, конституційних актах різних держав. *Формально-юридичний* метод використано, зокрема, в ході дослідження відповідного нормативного матеріалу (міжнародно-правових документів, конституційно-правових та інших нормативно-правових актів, практики Європейського суду з прав людини, актів органів конституційного контролю, рішень судів загальної юрисдикції), що дозволило проаналізувати використання принципу пропорційності у правотворчій та правозастосовній практиці України, сформулювати певні рекомендації щодо шляхів її удосконалення. У виявленні недоліків цієї практики допомогло використання *статистичного* методу.

Теоретична основа дисертаційної роботи базується на вченнях відомих мислителів, які тією чи іншою мірою звертали увагу на явище пропорційності, зокрема пропорційності у праві (Аристотель, Ч. Беккарія, Р. Ієрінг, Б. Констан, Дж. Локк, Дж. Мілль, Ш.-Л. Монтеск'є, Піфагор, Платон, Ж.-Ж. Руссо, Ульпіан, Цицерон та інші).

Серед сучасних дослідників, які приділяли увагу різним аспектам принципу пропорційності, слід згадати українських вчених: С. Головатого, А. Зайця, М. Козюбру, І. Панкевича, С. Погребняка, А. Пухтецьку, П. Рабіновича, М. Савчина, М. Селівона, С. Шевчука, російських вчених: М. Баглая, Н. Волкову, Г. Гаджієва, Д. Дєдова, І. Ледях, О. Лукашеву, М. Утяшева та інших, а також відомих вчених зарубіжних країн: М. Гартвіга, К. Екштайна, Д. Коммерса, К. Крайфелда, П. Лерхе, Р. Мюллерсона, Т. Хартлі, Р. Циппелюса, А. Шайо, Б. Шлоера, К. Штерна та інших.

Емпіричну базу дослідження становлять Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти України, рішення Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції; міжнародно-правові акти, зарубіжні конституції та інші нормативно-правові акти, рішення органів конституційного контролю зарубіжних країн, Європейського суду з прав людини.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексний науковий аналіз принципу

пропорційності як необхідної складової верховенства права, його основних ознак та вимог у сферах правотворчості та правозастосування.

Уперше:

– на основі аналізу виявів ідеї пропорційності на різних історичних етапах (за часів далекосхідних цивілізацій, античності, середньовіччя, просвітництва) аргументовано процес трансформації цієї ідеї у принцип права, досліджено її зв'язок зі справедливістю та самою сутністю права;

– обґрунтовано такі важливі ознаки принципу пропорційності, як його універсальне значення та багатоаспектне використання в юридичній сфері, на основі чого зроблено висновок про загальноправовий характер цього принципу;

– доведено, що принцип пропорційності має подвійне правове призначення: з одного боку, він гарантує захист обсягу та змісту фундаментальних прав і свобод особи від надмірного впливу публічної влади (у тому числі від впливу дискримінаційного характеру) та від неналежного забезпечення нею цих прав і свобод, а з іншого – сприяє досягненню публічно значущої мети, заради якої такий вплив може здійснюватися, що має сприяти балансуванню та гармонізації приватних і публічних інтересів у суспільстві;

– на основі німецької концепції пропорційності сформульовано систему основних вимог принципу пропорційності та їх критеріїв у сфері правотворчості;

– на тій самій основі розроблено систему вимог принципу пропорційності у сфері правозастосування, розкрито умови їх реалізації під час здійснення державними органами чи їх посадовими особами дискреційних повноважень (зокрема, дотримання ними принципів законності, правової визначеності, заборони на створення бар'єрів на шляху реалізації права тощо);

– на основі дослідження практики Конституційного Суду України встановлено основні аспекти та напрями застосування ним принципу пропорційності, проаналізовано позитивні риси і недоліки його практики у цьому плані та запропоновано шляхи її вдосконалення;

– на базі аналізу низки рішень загальних судів зроблено висновок про універсальність принципу пропорційності для обґрунтування рішень судів з різних правових питань, а також про характеристику його як інструменту стримування у визначенні меж судових дискреційних повноважень у процесі реалізації норм матеріального та процесуального права.

Удосконалено:

– наукові уявлення про зв'язок принципу пропорційності з формуванням базових доктрин сучасності – верховенства права та правової держави; зокрема, обґрунтовано та наголошено, що цей принцип історично та змістовно пов'язаний одночасно з двома згаданими доктринами;

– визначення принципу пропорційності як необхідної складової верховенства права; під ним пропонується розуміти загальноправовий принцип, що має універсальний характер та багатоаспектне використання у юридичній сфері: поширюється на різні правові системи, галузі права й правові інститути; виступає принципом правотворчості та правозастосування, у тому числі судового контролю, як матеріального, так і процесуального права; у широкому розумінні означає, що всі

суб'єкти владних повноважень, які прямо чи опосередковано втручаються у приватну автономію особи, мають застосовувати лише розумні заходи (придатні, необхідні, сумірні у вузькому розумінні) для досягнення легітимної публічної мети;

– пропозиції щодо ефективного використання принципу пропорційності у вітчизняній правотворчості у зв'язку з виявленням фрагментарного відтворення його вимог у цій сфері, зокрема, запропоновано власну редакцію деяких статей Конституції України щодо закріплення принципу пропорційності, за якою згаданий принцип буде адресований насамперед законодавцю та поширюватися на всі можливі конституційні випадки обмеження прав і свобод людини.

Набули подальшого розвитку положення:

– про походження принципу пропорційності з ідеї невід'ємних прав людини та правового обмеження влади;

– про зміст принципу пропорційності, обґрунтування його як необхідної складової верховенства права, ролі у захисті прав і свобод людини;

– про розуміння змісту вимог принципу пропорційності, у тому числі в практиці конституційного судочинства та Європейського суду з прав людини;

– про необхідність поглибленого використання принципу сумірності у практиці конституційного судочинства та в практиці судів загальної юрисдикції.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, висновки та пропозиції цього дисертаційного дослідження можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальших наукових розробок, зокрема щодо розуміння змісту принципу верховенства права та поглиблення уявлень щодо меж обмеження прав і свобод людини, а також вирішення інших питань;

у правотворчій діяльності – для удосконалення положень Конституції України та вітчизняного законодавства, зокрема, при розробці законопроектів та прийнятті законів, що стосуються меж обмежень конституційних прав і свобод та балансування різноспрямованих інтересів у цілому;

у правозастосовній діяльності – для правомірного здійснення відповідними державними органами та їх посадовими особами дискреційних повноважень, у тому числі визначення меж останніх при втручанні в приватну автономію людини; для здійснення дієвого та якісного конституційного контролю Конституційним Судом України, обґрунтованості його рішень; для вдосконалення захисту прав і свобод людини судами загальної юрисдикції, забезпечення якісного судового контролю за рішеннями, діями чи бездіяльністю публічної влади;

у навчальному процесі – при викладенні курсів загальної теорії права, конституційного, кримінального, адміністративного права та інших галузевих дисциплін у юридичних навчальних закладах, а також спецкурсів для суддів, державних службовців (з метою поглибленого вивчення ними актуальних питань захисту прав і свобод людини, принципу верховенства права тощо).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. У дисертації використано матеріали досліджень, проведених особисто дисертантом, що відображено у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертаційній роботі, доповідалися на міжнародних та загальноукраїнських наукових конференціях, семінарах, круглих столах у 2009 – 2011 роках (Міжнародній науковій конференції «Восьмі осінні юридичні читання» (13 – 14 листопада 2009 р., м. Хмельницький); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (13 березня 2010 р., м. Запоріжжя); III Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Філософські, методологічні й психологічні проблеми права» (23 квітня 2010 р., м. Київ); Міжнародній науковій конференції «Шості юридичні читання. Правова культура, правова свідомість і право» (22 – 23 квітня 2010 р., м. Київ); Круглому столі молодих учених «Принцип верховенства права і законності: проблеми реалізації в правотворенні та правозастосуванні» (18 травня 2010 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми становлення та розвитку правової системи України» (27 – 28 листопада 2010 р., м. Харків); IV Міжнародній науково-теоретичній конференції «Філософські, методологічні, соціологічні та психологічні проблеми права» (28 – 29 травня 2011 р., м. Чернівці); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених на тему «Проблеми державотворення та правотворення в умовах модернізації України» (16 червня 2011 р., м. Київ); на методологічному семінарі Управління правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України (2011 р., м. Київ). Крім того, методологічні підходи, окремі ідеї дисертаційного дослідження використовувалися дисертантом при підготовці низки науково-експертних висновків під час опрацювання відповідних конституційних подань і звернень в Управлінні правової експертизи Секретаріату Конституційного Суду України.

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження опубліковані у чотирнадцятьох статтях, шість з яких надруковані у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, та одна – у фаховому виданні, затвердженому ВАК Російської Федерації.

Структура дисертації. Структура дисертації зумовлена її метою, завданнями, об'єктом та предметом, а також логікою і послідовністю розкриття теми дослідження, викладення його результатів. Вона складається зі вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, які в свою чергу поділяються на чотирнадцять пунктів, та висновків, списку використаних джерел (400 найменувань на 45 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 214 сторінок, з яких основного тексту – 166 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено зв'язок з науковими програмами, планами, темами; охарактеризовано мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про їх апробацію та впровадження, а також про кількість публікацій.

Розділ 1 «Історія розвитку принципу пропорційності та сучасний стан його розробки» складається з 3 підрозділів та 6 пунктів.

У підрозділі 1.1. «Історія становлення та призначення принципу пропорційності» аналізується еволюція розвитку ідеї сумірності на різних історичних етапах, що дозволило простежити її поступове гуманістичне соціально-правове наповнення та виокремити різні вияви змісту цієї ідеї, зокрема: відповідність покарання тяжкості злочину, а розміру відшкодування – завданім збиткам, пропорційність оподаткування, позбавлення права власності за умови законно встановленої суспільної необхідності та справедливого відшкодування її вартості, обґрунтованості та справедливості закону, збалансованість різноспрямованих інтересів тощо. Це заклало фундамент для розуміння згаданої ідеї як елемента справедливості, важливого чинника права, осмислення її як принципу права та виокремлення основних ознак цього принципу у подальшому.

Завдяки дослідженню теоретичного розуміння «справедливої юридичної процедури», поглядів відомого англійського правознавця В. Дайсі щодо характеристики верховенства права, міркувань деяких британських правників щодо обмеження дискреційних повноважень вдалося простежити історичний зв'язок принципу сумірності з доктриною верховенства права, який проявлявся, зокрема, у недопущенні запровадження непропорційних засобів правового впливу, надмірного втручання публічної влади в окремі фундаментальні права (право особистої свободи, свободи слова, свободи мирних публічних зібрань), надання широких дискреційних повноважень. Також аналізується зв'язок принципу сумірності з доктриною правової держави, про що свідчить не лише її зміст, а й позиції зарубіжних і вітчизняних науковців про формування згаданого принципу завдяки німецькій адміністративній та конституційній судовій практиці в рамках розвитку цієї доктрини в аспекті захисту прав і свобод від свавілля державної влади.

У підрозділі 1.2. «Сучасні підходи до розуміння принципу пропорційності» обґрунтовуються основоположні ознаки принципу пропорційності та його призначення у праві.

Універсальність даного принципу аргументовано: сприйняттям його різними правовими системами для досягнення спільної мети – захисту прав і свобод людини; характерною для більшості національних систем ідеєю справедливості, з якою згаданий принцип має нерозривний філософсько-правовий зв'язок; необхідністю досягнення правом за допомогою принципу пропорційності своїх важливих цілей, а саме охорони та захисту прав і свобод людини, збалансованості різноспрямованих інтересів, справедливості в цілому. Багатоаспектність принципу сумірності мотивовано на основі дослідження змісту та фундаментального значення цього принципу, що дозволяє говорити про його поширеність на всіх суб'єктів владного впливу, різні юридичні сфери (він виступає принципом публічного і приватного права, матеріального і процесуального права, правотворчості і правозастосування), використовується у всіх галузях права (конституційному, адміністративному, кримінальному, цивільному, трудовому та ін.), а також в міжнародному праві. Це свідчить про загальноправове значення принципу пропорційності.

Аналіз теоретичних праць, правозахисних міжнародних актів, рішень Європейського суду з прав людини (Страсбурзького суду), конституційних судів надав можливість з'ясувати основні напрями використання принципу пропорційності в аспекті захисту прав і свобод від свавілля державної влади (надмірного її впливу на них, у тому числі дискреційного характеру, необґрунтованої дискримінації тощо), а також продемонструвати важливість дотримання цього принципу для досягнення публічно значущої мети, його очевидний зв'язок з принципом балансування публічних і приватних інтересів, особливо у тих питаннях, де пріоритет одного з них визначити важко (суспільна мораль, релігія). Це покладено в основу осмислення подвійного призначення названого принципу, що в свою чергу дозволило додатково аргументувати його основні ознаки і вимоги.

У підрозділі 1.3. *«Принцип пропорційності та вітчизняне правознавство»* досліджується розуміння принципу пропорційності українськими правниками у різних галузях права. Аналіз цього питання дозволив констатувати, що його розуміння в Україні наближене до розуміння цього принципу у практиці Страсбурзького суду й зарубіжного конституційного судочинства. Більшість вітчизняних вчених схиляється до походження принципу пропорційності з доктрини правової держави, водночас є й такі, хто виводить його лише з принципу верховенства права. Дисертант з огляду на багатоаспектність та призначення принципу сумірності, а також підтримку ним позицій низки науковців щодо стирання наразі змістовних відмінностей між доктринами верховенства права та правової держави, долучається до думки тих фахівців, які розглядають принцип пропорційності як складову і верховенства права, і правової держави, як принцип справедливого правового регулювання в цілому.

Аргументуючи принцип пропорційності як необхідну складову верховенства права, у дисертації звертається увага на те, що у досягненні верховенством права свого основного призначення – захисту прав і свобод, принцип пропорційності, власне, й покликаний убезпечити їх від надмірного владного впливу. Реалізація верховенства права повною мірою неможлива без досягнення збалансованості у правовому регулюванні в цілому та без дотримання інших його складових (зокрема, правової визначеності, обмеженості дискреційних повноважень), що також пов'язано з дотриманням вимог принципу сумірності.

Розділ 2 «Основні вимоги принципу пропорційності» містить 2 підрозділи та 4 пункти.

У підрозділі 2.1. *«Вимоги принципу пропорційності у сфері правотворчості (законотворчості)»* доведено, що розуміння вимог принципу сумірності Страсбурзьким судом, конституційними судами, зарубіжними та вітчизняними науковцями багато у чому подібне, а притаманні їм відмінності мають здебільшого термінологічний характер. Зважаючи на це, запропоновано систематизувати ці вимоги у правотворчості на базі сприйнятої більшістю європейських держав німецької концепції пропорційності, яка включає три складові – придатність, необхідність та сумірність у вузькому розумінні (сенсі), що взаємопов'язані та взаємозалежні. На основі теоретичного аналізу та прикладів, насамперед з практики

зарубіжного конституційного судочинства, охарактеризовано зміст названих вимог принципу сумірності, їх ключові критерії, встановлена необхідність дотримання інших правових принципів для виконання згаданих вимог.

Також наведено як вдалі приклади відтворення принципу сумірності у законах України, так і ті, що свідчать про фрагментарне використання цього принципу у вітчизняній законотворчості: неврахування його вимог повною мірою, наприклад, коли законодавець чітко не визначає мету правообмеження чи вводить заборони, які не є необхідними з погляду правової ситуації. В аспекті недотримання вимог принципу пропорційності піддаються критиці деякі законопроекти, що пропонують непридатні, надмірні, незбалансовані заходи правового впливу, наприклад, скасування спеціальних пенсій, запровадження податку на бездітність, встановлення заборони жінкам штучно переривати вагітність. Зважаючи на це, у дисертації підтримано пропозиції науковців про необхідність закріплення принципу пропорційності у Конституції України і запропоновано у зв'язку з цим редакцію її відповідних положень.

У підрозділі 2.2. «Вимоги принципу пропорційності у сфері правозастосування» розглядаються вимоги названого принципу у сфері правозастосування, які запропоновано систематизувати на базі тієї ж німецької концепції пропорційності. Водночас на прикладах з практики, насамперед Страсбурзького суду, показано, що згадані вимоги завжди прив'язані до конкретних обставин справи (захід впливу має відповідати часу, місцю застосування, бути індивідуалізований та спрямований проти реальних негативних наслідків). А зважування публічних і приватних інтересів у питаннях певного роду може мати свої особливості (пріоритетність відповідного інтересу, компенсація заподіяних збитків, тимчасовий характер втручання у право тощо), що підтверджено, зокрема, прикладами у справах щодо захисту свободи вираження поглядів журналістів, передання дитини під державну опіку, обмеження права власності. Ігнорування таких особливостей може призвести до спотворення або навіть вихолощення суті самого права, зокрема, у випадку невизначеності тривалості втручання у нього.

Розглянуто вимоги принципу пропорційності до здійснення публічною владою дискреційних повноважень та виділено їх дві групи: ті, що є аналогічними вимогам цього принципу у сфері правозастосування, а також ті, що випливають з принципів здійснення дискреційних повноважень, які відтворено у деяких міжнародних актах, практиці Страсбурзького суду, теоретичних розробках з цього питання.

Розділ 3 «Принцип пропорційності та вітчизняна судова практика» містить 2 підрозділи та 4 пункти.

У підрозділі 3.1. «Принцип пропорційності в практиці Конституційного Суду України» обґрунтовано необхідність застосування єдиним органом конституційної юрисдикції принципу пропорційності, враховуючи загальнообов'язковість для України практики Страсбурзького суду (у тому числі щодо розуміння вказаного принципу), визнання національним законодавством принципу верховенства права основним принципом конституційного судочинства, людиноцентричну спрямованість Конституції України, повноваження Конституційного Суду України.

Звертається увага на межі використання тесту на пропорційність у практиці вітчизняного конституційного судочинства.

Аналіз рішень Конституційного Суду України свідчить про порівняно часте використання ним принципу пропорційності при розгляді справ щодо захисту різних конституційних прав і свобод людини від надмірного втручання державної влади; напрями його застосування аналогічні тим, що існують у практиці Страсбурзького суду. Також орган конституційної юрисдикції, застосовуючи цей принцип, розмежовує такі правові поняття, як «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» та «фіксація меж самої сутності прав і свобод»; формулює сферам правотворчості та правозастосування обов'язкові вимоги (наприклад, дотримуватися відповідності покарання тяжкості злочину), долає формальний підхід до дії в часі відповідних положень кримінального закону, прагнучи відновити справедливість у покаранні осіб за особливо тяжкі злочини тощо.

Поряд з певними прогресивними зрушеннями у застосуванні принципу пропорційності у національній практиці конституційного судочинства є й недоліки, пов'язані з недотриманням вимог принципу повною мірою. Орган конституційної юрисдикції, наприклад, відніс оцінку меж виборчого порогу, виборчої застави до питань політичної доцільності, що може призвести до обмеження основоположних прав і свобод людини, якщо такий поріг чи застава будуть занадто високими, обтяжливими та нераціональними. Іноді Конституційним Судом України не враховуються усі вимоги принципу сумірності, наприклад, не зважається на необхідність оспорюваного правообмеження, зокрема при вирішенні питань конституційності вікового цензу на усиновлення дитини, обмеження певних соціальних прав. Також існують випадки, коли орган конституційної юрисдикції, розглядаючи питання законодавчої неврегульованості, за однакових обставин технічно по-різному застосовує принцип пропорційності.

У підрозділі 3.2. «Принцип пропорційності в практиці судів загальної юрисдикції» проаналізовано низку судових рішень у різних видах судочинства, які було скасовано національними судами вищих інстанцій у зв'язку з недотриманням у них принципу пропорційності та піддано через це критиці Страсбурзьким судом у його рішеннях проти України. Це, зокрема, рішення, в яких вітчизняні суди не обґрунтовують належним чином заборону проведення мирних зібрань громадян у визначених місцях або задовольняють вимоги щодо надмірних штрафних санкцій за кредитними договорами, які явно не відповідають завданям збиткам тощо.

Досліджено також позитивні приклади застосування принципу сумірності у судовій практиці, що кореспондується з практикою Страсбурзького суду. В адміністративному судочинстві йдеться, зокрема, про захист права власності від надмірних фінансових санкцій, накладених державними органами за порушення чинного законодавства; права на судовий захист від необґрунтованих відмов у відновленні пропущеного річного строку за заявою сторони; контролю за межами здійснення публічною владою дискреційних повноважень.

Певні позитивні зрушення спостерігаються також у застосуванні принципу пропорційності судами інших юрисдикцій, зокрема, у питаннях призначення

адекватного кримінального покарання; сумірного визначення розмірів пені та відшкодування моральної шкоди; заходів забезпечення позову у цивільному та господарському процесах тощо, тобто, у випадках, коли це передбачено відповідними кодексами. Водночас суди застосовують цей принцип і у випадках, непередбачених законодавцем, наприклад, у спорах про захист честі й гідності, що цілком відповідає природі правосуддя, з яким принцип пропорційності споріднений генетично.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дисертаційного дослідження сформульовано наступні висновки.

1. Генезис ідеї пропорційності (сумірності) пов'язаний з різними історичними епохами (античності, середньовіччя, просвітництва), протягом яких вона розвивалася у тісному зв'язку з ідеями справедливості, невід'ємних прав людини та правового обмеження влади, все більше наповнювалася соціально-правовим і гуманістичним змістом, поступово трансформуючись у принцип пропорційності. У процесі свого розвитку ця ідея виявлялася в різних правовідносинах (здебільшого публічно-правового характеру) та аспектах правового життя, що заклало такі важливі ознаки принципу пропорційності, як універсальність та багатоаспектність його використання в юридичній сфері.

2. Принцип пропорційності історично пов'язаний з формуванням двох базових доктрин сучасності – верховенства права та правової держави, що обумовлено необхідністю реалізувати спільну та першочергову для них функцію – захист фундаментальних прав і свобод людини від свавілля публічної влади.

3. Обґрунтовано основні ознаки принципу сумірності: універсальність, багатоаспектне використання у юридичній сфері, що обумовлює його загальноправовий характер. Це відкриває можливості для поглибленого пізнання основних засад права та його об'єктивних закономірностей, сутності більшості галузей права та їх правових інститутів.

4. Принцип пропорційності має подвійне призначення у правовій сфері, що покладено в основу обґрунтування його основних ознак та приналежності цього принципу до необхідних складових верховенства права. Головна мета принципу сумірності – захист обсягу та змісту фундаментальних прав і свобод особи від надмірного впливу з боку публічних органів, необґрунтованої дискримінації, неналежного виконання ними своїх обов'язків щодо захисту цих прав і свобод. Водночас цей принцип має сприяти балансуванню публічних і приватних інтересів, що є найбажанішим результатом його використання.

5. Принцип пропорційності є необхідною складовою верховенства права, без нього практично неможлива реалізація останнього, оскільки саме він є інструментом здійснення спільної для них функції, що об'єднує їх в єдиний механізм – це захист прав і свобод від неправомірного державного втручання. Для реалізації верховенства права не менш важливе значення має збалансованість різноспрямованих інтересів у правовому регулюванні, що також неможливо без дотримання принципу сумірності.

6. Вимоги принципу пропорційності у правотворчості доцільно систематизувати на основі німецької концепції пропорційності, що включає три складові, які у дисертації характеризуються низкою ключових критеріїв: законодавцю слід використовувати лише так звані нехибні засоби правового регулювання, що сприяють досягненню публічної легітимної мети, в основі якої лежать правомірні інтереси, за умови обережного впливу на питання морально-етичного значення, врахування змін у суспільно-правовому житті, дотримання принципів законності і правової визначеності (вимога придатності); серед цих засобів він повинен орієнтуватися на ті, які найменше втручаються у права і свободи, ефективно сприяють досягненню мети, задля якої введені, що потребує їх диференціювання залежно від правових обставин, обґрунтованості, виправданості, недопущення дискримінації та надмірного формалізму при реалізації прав (вимога необхідності); введені законодавцем засоби правового впливу мають оптимально забезпечити баланс конкуруючих цінностей, що означає, зокрема, заборону посягання на сутність прав, залишення мінімальних гарантій як для них, так і для публічних інтересів, а також виконання державою свого позитивного обов'язку щодо захисту цих прав – передбачення адекватних механізмів їх судового захисту, належних та справедливих механізмів компенсації збитків та шкоди, що можуть бути завдані їм у випадках обмежень тощо (вимога сумірності у вузькому сенсі). Це свідчить про тісний зв'язок принципу пропорційності з іншими правовими принципами (справедливості, рівності, законності, правової визначеності, балансування приватних та публічних інтересів тощо), які хоча і є самостійними, однак перевірка їх дотримання у тій чи іншій правовій ситуації може стати обов'язковим етапом аналізу тесту на пропорційність.

7. Аналіз стану правотворчості в Україні, попри її загальну спрямованість на дотримання принципу пропорційності, свідчить про фрагментарне використання законодавцем його вимог. Системне ж їх застосування сприятиме стабільності вітчизняної правової системи, оскільки саме за допомогою цих вимог можна досягти чіткості й обґрунтованості правового регулювання, виявити необхідні зміни його цілей та засобів відповідно до потреб захисту та забезпечення публічних і приватних інтересів, не допустити неправомірного обмеження прав і свобод, їх дискримінації, неналежного захисту з боку держави та її органів, включаючи законодавця.

8. Частину третю статті 22 Конституції України доцільно викласти в такій редакції: «Прийняття нових законів або внесення змін до чинних має бути спрямоване на досягнення справедливого балансу публічних інтересів та інтересів особистості», а частину першу статті 64 Конституції України – в такій: «Конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише відповідно до Конституції України, виключно на підставі закону, що обумовлено необхідністю захисту важливих публічних інтересів або основних прав третіх осіб. Такі обмеження мають бути пропорційними, а зміст основних прав і свобод недоторканий».

9. Зміст вимог принципу пропорційності у правозастосуванні (придатність, необхідність, сумірність у вузькому сенсі) має більш динамічний характер, оскільки завжди залежить від конкретних обставин справи, зміна яких може вимагати зміни заходів як у бік посилення, так у бік пом'якшення, що не може бути надмірним з

погляду предмета, часу, місця застосування, кола осіб, та має бути спрямовано проти реальних негативних наслідків.

10. Реалізація принципу пропорційності у відмінних спірних питаннях може мати свої особливості, що зумовлено тим, які інтереси користуються пріоритетом захисту з боку держави, які права і свободи зачіпаються. Залежно від цього рамки правообмеження можуть стати більш жорсткими чи взагалі непохитними (коли обмеження не допускається) чи виникне необхідність зважування публічних та приватних інтересів у їх тісному взаємозв'язку та взаємозалежності, забезпечення справедливого відшкодування заподіяної шкоди при вимушеному обмеженні того чи іншого права, тимчасового характеру втручання у право тощо.

11. У сфері здійснення дискреційних повноважень можна виділити дві групи вимог, пов'язаних з принципом пропорційності: ті, що впливають з цього принципу (як у сфері правозастосування), і ті, що зумовлені необхідністю врахування конкретних обставин у сфері правозастосування: недосконалість закону, який визначає занадто широкі межі дискреційних повноважень публічних органів, низька правова культура та правова свідомість посадових осіб цих органів, недотримання ними принципів заборони на створення бар'єрів на шляху реалізації права, об'єктивності, вмотивованості, ефективності рішень, розумності часу при їх прийнятті, а також відсутність компетентного контролю за законністю цих рішень.

12. Необхідність поглибленого застосування принципу пропорційності у вітчизняному конституційному судочинстві очевидна. Більше того, використання цього принципу у практиці, попри деякі труднощі, може стати аксіоматичним та повсякденним, якщо Конституційний Суд України сприятиме цьому, оскільки він, як ніхто інший, має всі юридичні підстави та можливості звернутися до судового активізму.

13. Аналіз практики Конституційного Суду України дозволяє констатувати, що на основі принципу пропорційності він формулює свої правові позиції щодо розуміння вимог цього принципу з урахуванням міжнародних стандартів у сфері прав людини; встановлює зміст відповідних правових понять; формулює загальні орієнтири та вказівки для сфер правотворчості та правозастосування у різних правових сферах; встановлює істинний зміст правових норм, як правило, враховуючи їхню мету, наслідки дії цих норм для прав і свобод осіб, публічних та приватних інтересів, долає формальний підхід до вирішення спірного питання; усуває неврегульованість окремих питань чи визнає її неконституційною. Втім у практиці вітчизняного конституційного судочинства є принаймні такі недоліки, пов'язані з недотриманням принципу сумірності: Конституційний Суд України дотримується позиції про невтручання у питання політичної доцільності, що може спричинити ігнорування надмірності законодавчих засобів правового регулювання (зокрема у виборчих законах при встановленні виборчого порогу, виборчої застави); не завжди повною мірою досліджено виконання усіх вимог принципу пропорційності; немає послідовної, єдиної техніки застосування тесту на пропорційність при розгляді оспорюваних положень, зокрема тих, що нечіткі з юридичного погляду.

14. Для національних судів загальної юрисдикції принцип пропорційності відносно новий та недостатньо осмислений інструмент судового контролю, про що свідчить низка судових рішень у різних видах судочинства, наслідком чого є надмірне втручання у права і свободи осіб, необґрунтоване обтяження приватних інтересів чи навіть їх повне ігнорування, надання безпідставної переваги захисту публічних інтересів, що призводить до свавілля, незахищеності, дисбалансу у суспільстві, порушення справедливості, верховенства права, правової визначеності. Водночас утвердженню принципу пропорційності у національній судовій практиці загалом сприяють як вітчизняні кодекси, так і сама природа правосуддя, тому він має використовуватися судами у всіх випадках, коли цього потребує захист прав і свобод.

15. Для адміністративних судів принцип пропорційності має особливе значення. Він згадується у їхніх рішеннях досить часто, а його розуміння схоже на те, що міститься у практиці Страсбурзького суду, хоча застосування не завжди їй відповідає. Принцип пропорційності юридично визначений і для інших видів судочинства (кримінального, цивільного, господарського), хоча й тут в плані його застосування далеко не все бездоганно. Він певним чином спрямовує свободу судового розсуду у правильне русло як при здійсненні судом своїх процесуальних повноважень, так і при вирішенні ним питань по суті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових виданнях:

1. Зінченко Ю. О. Історія становлення принципу пропорційності / Ю. О. Зінченко // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – К., 2009. – Вип. : 46. – С. 83 – 89.
2. Зінченко Ю. О. Принцип пропорційності як складова верховенства права / Ю. О. Зінченко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 7. – С. 14 – 17.
3. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України / Ю. О. Євтошук // Вісник Конституційного Суду України. – № 1. – 2011. – С. 90 – 101.
4. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. О. Євтошук // Віче. – № 22. – 2012. – С. 22 – 24.
5. Євтошук Ю. О. Аспекти історичного розвитку принципу пропорційності / Ю. О. Євтошук // Вісник Конституційного Суду України. – № 1. – 2013. – С. 30 – 36.
6. Євтошук Ю. О. Требовання принципа пропорціональності в сфері правоприменення / Ю. О. Євтошук / Современное право. – № 2. – 2013. – С. 117 – 121.
7. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності у практиці судів загальної юрисдикції / Ю. О. Євтошук / Право і суспільство. – № 4. – 2015. – С. 9 – 14.

Тези наукових доповідей:

1. Зінченко Ю. О. Принцип пропорційності як невід’ємна вимога правомірності обмеження прав людини / Ю. О. Зінченко // Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез Міжнар. наук. конф. «Восьмі осінні юридичні читання»; у 4 ч. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. – Ч. 1 С. 33 – 35.

2. Зінченко Ю. О. Принцип пропорційності в практиці Європейського Суду з прав людини / Ю. О. Зінченко // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. : у 2-х частинах. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2010. – Ч. 1. – С. 14 – 15.

3. Зінченко Ю. О. Принцип пропорційності та права людини (філософський аспект) / Ю. О. Зінченко // Філософські, методологічні й психологічні проблеми права : тези доп. III Всеукр. наук.-теор. конф. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 57 – 58.

4. Зінченко Ю. О. Принцип пропорційності та конституційне судочинство / Ю. О. Зінченко // Правова культура, правова свідомість і право. Шості юридичні читання : матеріали Міжнар. наук. конф. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 64 – 66.

5. Зінченко Ю. О. Дотримання принципу пропорційності як одна з умов утвердження принципу верховенства права / Ю. О. Зінченко // Принцип верховенства права і законності: проблеми реалізації у правотворенні та правозастосуванні : Збірник матер. круглого столу молодих учених. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. – С. 132 – 135.

6. Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності та справедливий закон / Ю. О. Євтошук // Проблеми становлення та розвитку правової системи України : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; у 2 т. – Х. ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2010. – Т.1. – С. 24 – 25.

7. Євтошук Ю. О. Огляд практики Конституційного Суду України щодо застосування принципу пропорційності / Ю. О. Євтошук // Проблеми державотворення і правотворення в умовах модернізації України : Збірник матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених, присвяченої 20-й річниці незалежності України. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2011. – С. 80 – 85.

АНОТАЦІЯ

Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Києво-Могилянська академія» МОН України. – Київ. – 2015.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню принципу пропорційності як необхідної складової верховенства права. Розглядаються історичні вияви цього принципу у різні часи, його зв'язки зі справедливістю, правами і свободами людини, доктринами верховенства права та правової держави. З'ясовуються зміст та напрями використання цього принципу у юридичній практиці та праві загалом, що дає основу для обґрунтування його основних ознак та призначення. На базі німецької концепції пропорційності систематизуються вимоги та критерії принципу пропорційності у правотворчості та правозастосуванні, аналізуються недоліки, пов'язані з їх недотриманням у цих сферах, розкриваються його вимоги до здійснення дискреційних повноважень публічними органами. Також показано напрями, тенденції та недоліки застосування принципу пропорційності у рішеннях Конституційного Суду України та національних судів загальної юрисдикції.

Ключові слова: принцип пропорційності (сумірності), справедливість, верховенство права, правова держава, Європейський суд з прав людини, обмеження прав людини, дискреційні повноваження.

АННОТАЦІЯ

Евтошук Ю. О. Принцип пропорциональности как необходимая составляющая верховенства права. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Киево-Могилянская академия» МОН Украины. – Киев. – 2015.

Диссертация посвящена проблеме определения принципа пропорциональности как необходимой составляющей верховенства права. В работе исследуются определенные этапы исторического развития идеи пропорциональности, аспекты ее проявления в общественных отношениях, связи данной идеи с правами и свободами человека, правовым ограничением власти, справедливостью и правом в целом, что позволяет показать процесс трансформации упомянутой идеи в соответствующий принцип права. Также отдельно (в частности, на основании изучения некоторых позиций основоположника концепции верховенства права, известного английского юриста В. Дайси) аргументируется историческая связь принципа пропорциональности с доктринами верховенства права и правового государства.

Проанализированы подходы к определению принципа соразмерности в юридической науке, практике Европейского суда по правам человека и конституционных судов, показано его использование в разных отраслях права и правовых вопросах, определены связи с пределами ограничения прав человека и балансом публичных и частных интересов. На основе этого сформулировано авторское понятие и определена роль данного принципа в праве, выделено его основные признаки (универсальность, многоаспектность использования в юридической сфере и общеправовой характер). Также исследуются подходы к

пониманию принципа соразмерности в отечественном праве, обосновывается данный принцип как важная составляющая принципа верховенства права.

В диссертации на базе немецкой концепции пропорциональности формулируются требования принципа соразмерности в сфере правотворчества. С учетом практики (в большей части, конституционных судов) раскрывается их содержание и определяются ключевые критерии (в частности, соблюдение принципов законности и определенности как условие пригодности средств правового регулирования, а принципов равенства и балансирования интересов как условия необходимости и соразмерности в узком смысле таких средств и др.). Показаны недостатки реализации принципа пропорциональности в сфере украинского законотворчества. На той же основе систематизируются и характеризуются требования этого принципа в сфере правоприменения, акцентируется на его требованиях относительно дискреционных полномочий органов государственной власти и их должностных лиц.

Исследуются эволюция принципа пропорциональности в практике Конституционного Суда Украины в контексте защиты разных фундаментальных прав и свобод человека (избирательных, трудовых, семейных, социальных и др.), содействие обеспечению сбалансированному правовому регулированию в целом. Показано, что орган конституционной юрисдикции на основании данного принципа формулирует не только доктринально обоснованные правовые позиции понимания отдельных правовых понятий, но и вырабатывает общие ориентиры и подробные указания, которые важны для обеспечения правомерного характера дальнейшего правового регулирования. Анализируются подходы к пониманию и требования принципа пропорциональности в отечественной практике конституционного судопроизводства, основные направления его использования, что позволило определить некоторые недостатки использования упомянутого принципа и предложить пути их преодоления.

В последней части работы рассмотрены тенденции применения принципа пропорциональности в практике украинских судов общей юрисдикции, аспекты такого применения в разных видах судопроизводства, что позволило определить данный принцип, в частности, как инструмент ограничения судебной дискреции по применению норм материального и процессуального права.

Ключевые слова: принцип пропорциональности (соразмерности), справедливость, верховенство права, правовое государство, Европейский суд по правам человека, ограничение прав человека, дискреционные полномочия.

SUMMARY

Yevtoshuk Yu.O. The principle of proportionality as a necessary component of the rule of law. – Manuscript.

The thesis for obtaining scientific degree of Candidate of Legal Sciences on speciality 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Sciences. – National University of «Kyiv-Mohyla Academy», Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv. – 2015.

The thesis is devoted to the complex research of the principle of proportionality as an essential component of the rule of law. Historical development of the principle of proportionality in various times, its relation with equity, human rights and freedoms, doctrines of the rule of law and a law-based state are researched. The content and areas of application of this principle in legal practice and law in general are revealed, which gives grounds to substantiate its basic features and aim.

Based on the German concept of proportionality the requirements and criteria of the principle of proportionality in the field of lawmaking and law enforcement are classified. Specific shortcomings of application of this principle by both the legislator and the law enforcement bodies related to their failure to observe it are examined. Attention is also drawn to the requirements of the principle of proportionality to the implementation of discretionary powers by public authorities.

Areas, trends, and shortcomings of application of the principle of proportionality in the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine, and domestic courts of general jurisdiction, are also analyzed.

Key words: the principle of proportionality, justice, rule of law, law-based state, the European Court of Human Rights, human rights restriction, discretionary powers.